

№ 1. 41. Крестьянское движение в России в 1901 – 1904 гг.: Сборник документов / Отв. ред. А. М. Анфимов. – М.: Наука, 1998. 42. Кругляк Б. А. Торговельна буржуазія в Україні (60–ті роки XIX ст. – 1914 р.) // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. 43. Кругляк М. Особливості навчального процесу у вищій духовній школі підросійської України кінця XIX – початку XX ст. (на прикладі Київської духовної академії) / Марина Кругляк // Проблеми історії та історіографії України. Програма і матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 360-річчю початку Козацької революції 1648 – 1667 рр. та 90-річчю Гетьманату П. Скоропадського / Наук. ред. проф. Казьмирчук Г. Д. – К.: Науковий світ, 2008. 44. Кругляк М. Побут студентства підросійської України другої половини XIX ст. (за спогадами випускників) / Марина Кругляк // Шевченківська весна. Історія.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених. – Вип. VI: У 2-х част. / Редкол.: проф. В. Ф. Колесник (голова), к.і.н. Ю. В. Латиш (відп. ред.) та ін. – Ч. 2. – Праці аспірантів та студентів: У 2-х т. – Т. 1. – К.: СГД Цимбаленко Є. С., 2008. 45. Крутиков В. В. Соціальна структура міської буржуазії України напередодні революції 1905 – 1907 рр. / В. В. Крутиков // Український історичний журнал. – 1992. – № 3. 46. Курінна Т. М. З витоків благодійності й освіти єврейських громад в Україні у XIX – на початку XX ст. / Курінна Т. М. // Український історичний журнал. – № 1. – 2005. 47. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / НАН України, Інститут історії України. – К., 1999. 48. Меша В. Г. Православна церква і робітничий клас в Україні в останній чверті XIX ст. / В. Г. Меша // Глея. – 2008. – Вип. 15. 49. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): в 2-х томах / Б. Н. Миронов. – СПб., 1999. – Т.1 і Т. 2. 50. Москалюк М. Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.: Монографія. – Тернопіль, 2009. 51. Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX століття: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець XIX ст. – лютий 1917 р. / Павко А. І. – К., 1999. 52. Панченко П. П. Аграрна історія України / Панченко, П. П., Шмарчук, В. А. – К., 2000. 53. Пашук В. Заробітчані Правобережної України (друга половина XIX ст.) / Володимир Пашук. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. 54. Перерва В. Історія шкільництва в містах і селах Київщини XIX – на початку XX ст. / Перерва В. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2008. 55. Перерва В.С. Православне Наддніпря в XIX столітті. – Біла Церква, 2004. 56. Присяжнюк Ю. Українська

освіта як традиційне явище в умовах модернізації (історико – антропологічне дослідження) / Юрій Присяжнюк – Черкаси: Вертикаль, 2005. 57. Ситняківська С. М. Реміснична освіта в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 58. Сколуб М. В. Особливості українського національного Відродження в середині XIX ст.: Автореф. дис... к.і.н. 07.00.01 – Історія України / Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2010. 59. Степаненко Г. В. Жіночі духовні школи в Україні у XIX – на початку XX ст.: шлях від елементарної до педагогічної освіти / Г. В. Степаненко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2007. – Вип. 13. 60. Ступак Ф. Я. Діяльність земств у галузі суспільної опіки та доброчинності / Ф. Я. Ступак // Наука. Релігія. Суспільство. – № 4. – 2009. 61. Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861 – 1917 рр.: соціально-економічна еволюція. – Донецьк: ДонУ, 2003. 62. Темірова Н. Р. Поміщицьке господарство Правобережної України в II половині XIX – на початку XX ст. / Н. Р. Темірова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. – Вип. 59 – 60. – К.: Київський ВПЦ, 2002. 63. Фареній І. А. Національні цінності в ідеологічних засадах кооперативного руху в Наддніпрянській Україні на початку XX ст. / Фареній І. А. // Вісник Львівської комерційної академії. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2009. – Вип. 8. 64. Шип Н. А. Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк / Шип Н. А. – К.: Наукова думка, 1991. 65. Шип Н. А. Організаційно-правові засади діяльності Київської духовної академії (1819 – 1919 рр.) / Шип Н. А. – К.: УДУФМТ, 2008. 66. Шип Н. А. Суспільно-політичне і духовне життя українців у складі Російської імперії (XIX ст.) / Шип Н. А. – К.: УАЗТ, 2004. 67. Щербатюк В. М. Фонди Державного архіву Київської області як важливе джерело дослідження селянського руху України 1917 – 1921 рр. / Щербатюк В. М. // Глея. Науковий вісник. – 2009. – № 19. 68. Якименко М. А. Переселення селян з України на Далекий Схід в епоху ринкових реформ кінця XIX – початку XX ст. / Якименко М. А. – Полтава: Інтер Графіка, 2003. 69. Якименко М. А. Переселенський рух у Наддніпрянській Україні в роки столипінської реформи (1908 – 1913 рр.): Монографія / Якименко М. А. – Полтава: РВВ ПДАА, 2009. 70. Orman E. *Tahancza Poniatowskich: z dziejow szlachty na Ukraine w XIX wieku* / Elzbieta Orman. – Polska Akademia Umiejetnosci Fundacja Lanckoronoskich. – Krakow, 2009. 71. Seton-Watson H. *The Decline of Imperial Russia 1855 – 1914* / H. Seton-Watson – New York, 1964.

Надійшла до редколегії 27.01.10

О. Комаренко, канд. іст. наук, доц., Є. Папенко, студ.

НАЦІОНАЛЬНО – КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ЕТНІЧНИХ НІМЦІВ НА УКРАЇНІ УПРОДОВЖ 20-30-х рр. ХХ ст.

Автори статті розглядають динаміку культурного розвитку німців-колоністів в Україні.

The authors of the article consider dynamics of education and culture of Germans-colonists of Ukraine.

Досягнення німців-колоністів у сфері національної культури 20-30-х рр. ХХ ст. були зумовлені ментальністю і характером самої німецької етнічної спільноти. У сприятливий період коренізації активність німців у сфері освіти, преси, літератури та взагалі, культури, можна було пояснити тим, що за весь час їх проживання на українських землях вони старанно зберігали традиції свого народу.

Не менш важливо було й те, що основою формування духовного світогляду, характеру, способу думок і поведінки німців була віра. Релігія та церква відігравали значну роль у житті колоністів, були важливим засобом збереження власної культури та духовного життя.

Проблемами розвитку представників різних етнічних національних груп, у тому числі і німців, спочатку займався відділ у національних справах при Наркоматі внутрішніх справ (НКВС), утворений відповідно до рішення ВУ ЦВК від 13 квітня 1921 р. До його компетенції входили питання економічного та культурного розвитку різних національних груп, які проживали на території України. При відділі національних меншин НКВС були створені підвідділи: єврейський, польський та німецький. Вони діяли в Одеській, Катеринославській Донецькій, Волинській та Подільській губерніях. Основне завдання полягало в розширенні мережі трудових шкіл, установ професійно-технічної освіти, політосвітніх установ, методичного керівництва культурно-освітніми закладами, зміцнення видавничої роботи та ін. Ще з осені 1921 р. більшість німецьких шкіл перейшла на програми

семирічного терміну навчання. Створена була ціла мережа національних шкіл, в яких 9,3 тис. німецьких переселенців здобували освіту рідною мовою [10]. Восени 1920 р. загальна кількість національних німецьких шкіл на Одещині становила більше 100, половина з них перейшла на програму семирічної трудової школи, доповнювалася технічними, сільськогосподарськими і комерційними училищами [11]. 21 травня 1921р. Рада народних комісарів (РНК) УСРР прийняла постанову "Про боротьбу з неписьменністю". Серед національних меншин почали формуватись установи з питань ліквідації неписьменності. З метою виховання на основі більшовицької ідеології національних переселенців, необхідно було навчити їх читати та писати, для того, щоб вони могли слухати заідеологізовані лекції мовою того народу, серед якого вони проживали. Створювалася мережа бібліотек, робітничих клубів, які згодом ставали центрами масової пропаганди. Особливої уваги у цей час партійні органи та їх структури приділяли контролю над просвітницькою роботою на селі. Так, циркуляр ЦК КП(б)У, що був виданий у 1922 р. вимагав від губкомів та органів Головополітпросвіти контролю та перевірки роботи "Сельбудів" [13]. На засіданні Запорізького губкому партії 26 травня 1921 р., було прийнято рішення про створення умов для розвитку німецької освіти, сприяти школам у придбанні літератури та періодичних видань німецькою мовою [1, с. 18 – 19]. З метою ліквідації неписьменності, до жовтня 1927 р. були визначені терміни її виконання. Керівництво німецьких колоній

поставилося відповідально і наполегливо до цих рішень. Упродовж 1925–1926 навчального року в німецьких колоніях діяла 101 школа для малописьменних і 91 лікнеп. У 1929–1930 навчальному році лише в лікнепах навчалася 9 тис 239 німців [1, с. 87]. Крім того, діяли лікнепи з двома мовами навчання: у 25 українсько-німецьких лікнепах навчалася 739 учнів. По лінії Політпросвіту було витрачено 12 тис крб. на створення хат-читалень. Школи для національних меншин відкривалися в тих районах, де було не менше 25 учнів однієї вікової категорії. Національні школи були державними, тому підлягали "Положенню про єдину трудову школу" [4, с. 228]. Принципи цього "Положення..." були викладені в тезах замісника народного комісара освіти і Головополіт освіти УСРР Я. Ряппо "Основні положення освітньої системи УСРР". Тези пояснювали принцип створення нової єдиної багатоступеневої школи. Так, для дітей віком від 4 до 8-ми років, створювалися дитясла; від 8 до 15 років – дитячі будинки і семирічні трудові школи; від 15 років – професійні школи [7, с. 274].

Впродовж 20-30-х рр. ХХ ст. існувало 3 німецьких дитячих будинків, в яких перебувало 456 дітей та діяло 8 дитясел. Слід зауважити, що співвідношення між кількістю шкіл та загальною чисельністю дітей учнівського віку свідчило, що німецьке населення в Україні було забезпечене загальною освітою майже в чотири рази краще, ніж представники інших національностей. Німецькі діти здобували освіту і в змішаних школах. На 1927 р. в УСРР діяло 120 німецько-українських, 15 німецько-російських, 6 німецько-українсько-російських, 4 німецько-українсько-єврейських та 3 німецько-єврейські школи [3, с.85]. 20 березня 1929 р. оргбюро ЦК КП (б)У прийняло резолюцію "Про економічну, культурну, радянську та партійну роботу в німецьких селах України". В ній наголошувалося на розгортанні масової культурно-політичної роботи серед молодих людей, що працювали в наймах, по залученню їх в громадське й господарське життя села і в його соціалістичну перебудову [5, с. 186]. На засіданні ЦК нацменшин при ВУ ЦВК від 27 липня 1929 р. була розглянута постанова "Про стан постачання шкіл нацменшин підручниками та масовою літературою" [14], в якій були відзначені досягнення в плані забезпечення німецьких переселенців підручниками та шкільною літературою на 68%. У 1925-1926 навчальному році нараховувалося 34 школи, в яких навчалася 1 тис 346 учнів, а кількість вчителів у цих школах становила 42 особи. В наступному навчальному році співвідношення становило 33 школи, 1 тис 641 учнів, 412 вчителів. Із 34 шкіл одна була 7-річна, дві – неповних семирічки [16]. Забезпечення підручниками рідної мови із 100 відсотків становило 32. Німецькі діти Чистяківського району Сталінської округи були охоплені шкільним навчанням недостатньо. Якщо ж порівнювати із представниками інших національних меншин, то серед вірменських дітей відсоток охоплених школами складав 100%, серед російських – 87 %, єврейських – 68,4%, серед грецьких – 63,4% [16]. В технікумах дітей української національності на 1927 р. нараховувалося 58,9%, німців 1,1%, євреїв 21,2, то на 1929 р. у співвідношенні 66, 2%, 1,4%, 14,3%. В інститутах цей відсоток на 1927 р. становив: українців – 51,8%, євреїв – 25,7, німців – 0,6; на 1929 р.: 56,1%, 23,3, 1, 5 [8, с. 751]. Щодо Пришибського району Мелітопольського округу зазначалося, що шкільна мережа в районі добре розвинута. В районі існувало 24 школи з трьохрічним та чотирьохрічним навчанням, одна семирічна і крім того в районі були педагогічні курси. Діловодство в громадських та радянських установах велось німецькою мовою. У Молочанському районі Мелітополь-

ського округу кількість 3-х і 4-х річних шкіл досягла 60; 7-и річних – 7; 2 агрошколи з показовими полями; 1 медична школа та 10 хат-читалень [2, с. 19]. В Одеській губернії в німецьких округах діяло 49 упорядкованих бібліотек, 50 клубів; на Запоріжжі – близько 80 [18]. Однак проблеми у німецьких школах існували. Акти обстежень німецьких колоній свідчили, що майже 25 % німецьких шкіл зовсім не мали своїх приміщень (орендували) і 20 % – потребували капітального ремонту. Недостатнім було забезпечення шкіл підручниками, шкільними бібліотеками. Все це впливало на навчальний процес.

У 1932 р. була здійснена перевірка виконання закону "Про рівноправність мов" в Емільчинському, Новоград – Волинському та Шепетівському районах. Відсоток німців в цих районах становив: 14%, 13% та 3%. Національних сільрад в Емільчинському районі було 9, в Новоград – Волинському – 7, в Шепетівському – 2. Партійний і комсомольський прошарок серед німецького населення був невеликий і становив членів та кандидатів партії, в Емільчинському районі лише 5%, комсомольців 41%; в Новоград – Волинському 28 % та 53; в Шепетівському 9% та 14 %. В цих районах майже все молоде німецьке покоління здобувало пачаткову освіту, однак бракувало кваліфікованих вчителів. Неписьменність та малописьменність серед німецького населення Емільчинського району становила 23%, Новоград – Волинського 33%. Культурбота серед німецького населення проводилася там, де були хати-читальні, або сільбуду.

Серед багатьох причин, які впливали на стан німецької освіти найбільшою та найболочішою була антирелігійна діяльність влади. Ще 23 січня 1919 р. уряд УСРР прийняв декрет "Про відокремлення церкви від держави". Цим декретом заборонялося викладання релігійних віровчень в усіх державних, громадських та приватних учбових закладах Для його виконання 7 лютого 1919 р. комісар народної освіти В. Затонський підписав постанову "Про релігійні обряди і викладання закону Божого в радянській українській школі", яка забороняла виконання в школах релігійних обрядів та викладання закону Божого [7, с. 279]. Відокремлення школи від церкви було надзвичайно боляче сприйнято колоністами, так як це означало руйнацію основ культури. Об'єктивно прийнята постанова суперечила національній політиці України. З проведень антирелігійної політики закривались деякі молитовні будинки. Завідуючий відділом НКВС по відокремленню церкви від держави І. Сухоплюєв підкреслював, що усі закриті молитовні будинки необхідно використовувати на громадські потреби [17]. Губернські виконкоми забороняли викладати дітям церковний спів та співати у церковних хорах тим, хто ще не досяг 18 років. Щоб краще зрозуміти дії радянської влади достатньо проаналізувати постанову Миколаївського Губвиконкому, яка наголошувала, що "відбувається вербовка та навчання церковному співу осіб, які не досягли 18 років, тому необхідно заборонити участь у церковних хорах, винних представників культури та членів церковних рад притягнути до кримінальної відповідальності. Що стосується дорослого населення, то радянська влада не чинитиме заборону, дозволяється пропаганда віровчень, які не мають жодної соціальної чи політичної мети, і не суперечить комуністичному світогляду" [17]. Таким чином, формально дозволяючи релігійну діяльність, влада фактично могла ліквідувати будь-яку церковну громаду, общину, закрити будь-яку церкву, храм. Безперешкодно могли діяти лише ті церковні общини, які не мали жодної соціальної та політичної мети, "служували комуністичним ідеалам".

Однією з причин позбавлення релігійної громади права на діяльність могла бути відсутність статутів цієї

громади, тому значна кількість церковних общин змушені були погоджуватись на реєстрацію своїх статутів навіть зі змінами, на які вказували партійні органи [17]. Так, у документі від 4 жовтня 1923 р. НКВС наголошувалося, що "розглянувши статuti релігійних товариств: районної релігійної євангельської менонітської общини Кочубеївського району Херсонської округи, Нейбурзької німецької общини євангельських християн баптистів, релігійної общини християн адвентистів 7-го дня міста Одеси, Одеського німецького баптистського релігійного товариства, євангельських християн баптистів м. Гільдендорф Одеської округи, євангельських християн баптистів с. Гуляївка, с. Мар'янівка, с. Софіївка та с. Тарасівка, НКВС повідомляв, що статuti мають бути зареєстровані за змінами [17]. Незворотною трагедією для віруючих німців було насадження атеїстичного світогляду та репресій проти церковних діячів. Так трапилось, що настоятелем м. Дніпродзержинська був Яків Розенбах. До 1929 р. органи ГПУ підготували матеріали для закритого судового процесу над духівництвом. Священників звинувачували у створенні контрреволюційної повстанської організації проти радянської влади, у нелегальних переходах закордон, у систематичній контрреволюційній агітації протидії радянській парафіян, особливо молоді. Потрапив до цього списку і настоятель Я. Розенбах, який відбував своє покарання на Соловках. На одному із допитів він сказав, що "стосується католицизму – своїх переконань не зміню. Ворожнечі до радянської влади – не відчуваю, але підтримувати атеїзм ніколи не зможу, не піду проти своєї совісті". У 1938 р. він був розстріляний. У тому ж році лютеранська церква припинила своє офіційне існування в Україні, як і в СРСР в цілому. Церковні будівлі використовувались для господарських або інших потреб та поступово руйнувалися. Серед німецької громади були й такі, хто вірив у "справу світового пролетаріату". Прикладом цього може бути життя та діяльність Е. Квірінга, який з 1923 по 1925 рр. був першим секретарем КП(б) У. Активним партійним функціонером був О. Шліхтер, який у 1926 – 1927 рр. входив до складу Політбюро ЦК КП(б)У. У 1919 р. він був обраний дійсним членом Всеукраїнської Академії наук, а з 1930 р. очолював Інститут соціалістичної реконструкції сільського господарства, активно виступав за негайну колективізацію [6, с. 120].

Важливим кроком у ліквідації національної неписьменності серед дорослого німецького населення було створення системи професійно-технічної освіти. В 1922 р. нарком освіти України відкрив мережу педагогічних курсів підготовки вчителів для німецьких, єврейських, польських та болгарських шкіл. На факультеті соціального виховання Одеського інституту народної освіти були відкриті відділення німецьке та єврейське. У 1923-1924 рр. в Києві та Запоріжжі були відкриті трьохрічні педагогічні німецькі та польські курси. Створення системи середніх спеціальних та вищих навчальних закладів відбувалося не так швидко, як початкової та загальноосвітньої школи. Певний час панувало переконання, що національні меншини не потребують власних закладів такого типу, оскільки можуть отримувати освіту в україномовних вузах та технікумах. І все ж до вересня 1926 р. в Україні існували: німецьке відділення інституту народної освіти (м. Одеса), два німецьких педагогічних технікуми (Пришибський і Молочанський), Хортицька вчительська семінарія, що готувала кадри для шкіл. Крім того, діяла широка мережа навчальних закладів сільськогосподарського профілю, а саме: Пришибська німецька ветеринарно-фельдшерська і Молочанська сільськогосподарська школи, Ландауська німецька сільськогосподарська школа рільництва, німецьке націона-

льне відділення при Кіровській сільськогосподарській школі механізації, Молочанська німецька фельдшерсько-акушерська школа, а також два промислові технікуми [3, с. 87–88]. Від загальної чисельності учнів педагогічних курсів на 1924 р. німці становили 0,8% і знаходилися на третьому місці після росіян та євреїв [1, с. 23]. У 1926 р. в німецьких технікумах навчалось 199 студентів. На Волині працювали німецькі установи соціального виховання: 97 шкіл (7, 46 % всіх шкіл губернії) та 1 дитячий будинок (1,6% всіх дитячих будинків губернії). В резолюції Всеукраїнської наради нацменшин прикордонних районів "Про стан та чергові завдання роботи серед нацменшин прикордонних районів", затвердженої ВУРПС 8 жовтня 1932 р., стояло завдання залучити нових літераторів серед представників нацменшин до організації літгуртків та сприяти розвитку самодіяльного мистецтва серед них, а саме хоровому співу та музиці. На нараді було підкреслено важливість проведення в прикордонних районах антирелігійної роботи серед нацменшин і особливо серед жінок шляхом утворення антирелігійних гуртків, активізуючи роботу в галузі боротьби проти клерикалів та інших релігійних сект і організації. Німецькі секції відділів народної освіти разом з місцевими культурними організаціями брали участь в охороні своїх та українських пам'яток історії та культури. Були взяті під охорону нерухомі пам'ятки, а саме: скіфські кургани, садиби німецьких фабрикантів та природні заповідники [12]. Важливе значення надавалося висвітленню культурних традицій в експозиціях історії та побуту німецьких колонійців, аби тим самим сприяти національно-культурному будівництву серед цієї нацменшини. ЦК нацменшин публікував різноманітну літературу, у тому числі і для німецьких меншин, і протягом 1929-1930 рр. планував видати брошуру про німецьке населення в УСРР [16]. Упродовж 20-х років ХХ ст. в німецьких поселеннях діяли культурно-освітні заклади. У 1924 р. на Україні діяло 17 німецьких народних театрів, 19 драматичних гуртків, декілька оркестрів, хорів, 6 гуртків фізкультури. 22 травня 1933 р. почав роботу Одеський німецький робітничо-колгоспний театр на базі театральної студії німецької секції інтерклубу [9, с. 309]. За час свого існування театр мав декілька назв: Німецький театр в Одесі, Студія, Держаний німецький театр, Всеукраїнський державний німецьких колгоспний театр, Німецький робітничо-колгоспний театр. При театрі діяв хор, його репертуар нараховував 18 пісень, в основному, революційного змісту. Однак вже з середини 30-х років радянська влада розпочала активно вишукувати "небажані елементи" в керівництві та акторському складі театру на підставі "несприйняття соціалістичного реалізму". Так, у грудні 1935 р. директора театру А. Герта було виключено з партії. А невдовзі звільнено із посади.

Гостро залишалася проблема забезпечення німецького населення літературою на рідній мові, тому місцеві організації і нацменшини мали проявляти ініціативу в питаннях видавництва літератури, здійснювати допомогу в розповсюдженні вже виданих робіт, брошур, популярних книжок серед всього трудового населення. 12 жовтня 1927 р відбулася нарада членів ВУ ЦРК та робітників в національних меншин в справі радянського будівництва на якій було зазначено, що "існують німецькі райони в яких діловодство ведеться російською мовою, тим самим німецькі райони русифікуються, засідання та протоколи ведуться російською мовою з тим, щоб не витратити час на переклад з німецької мови для тих товаришів, які не розуміють німецьку мову, тому необхідно якнайшвидше видати мовами національних меншин кодекси і, в першу чергу – земельний та адміністративний" [15]. Наприкінці 20-х років німецькою мо-

вою видавалося 18 журналів та газет, часописи, художня, технічна, сільськогосподарська та медична література. Тираж газет "Дер Штерн", "Дас Нойс Дорф" на 1929 р. становив 19 тис примірників, то в 1930 р. – 28 тис 500. Виходили газети, такі як "Нойланд", "Юнгштурм", "Соціалістше Дорф", однак потреби населення в німецькомовній літературі не задовольнялися.

Чимало представників німецької національності зробили значний внесок у розвиток науки. Так, одним з провідних гідробіологів України був доктор біологічних наук, професор Дмитро Белінг (1882-1949 рр.). Його було безпідставно звинувачено в участі у контрреволюційній організації і шпигунстві, але у 1938 р. справу припинили, оскільки його "злочинна" діяльність слідством не була встановлена. Ім'я Георгія Еріховича Лангемака було пов'язано з ракетобудуванням, з розробкою порохових ракетних прискорювачів для зльоту літаків. Разом з колегами він розробив пускові установки, особливо гвардійські міномети, так звані "Катюші", які широко використовувались під час війни.

У сфері ядерної фізики було відоме ім'я Антона Карловича Вальтера, засновника школи експериментальної ядерної фізики. Разом з колегами, вперше в СРСР, вони розщепили атомне ядро і у 1930 р. А. Вальтер став ініціатором наукового напрямку – фізики і техніки вакууму.

На початку 30-х років надії на сталий позитивний розвиток культурного життя німецьких колоній почали все більше віддалятися. Це стало особливо відчутно з середини 30-х років, коли почався більшовицький наступ на навчальні та культурні заклади, пресу. Особливо значних утисків німецьке населення відчувало після направлення на роботу в Україну М. Попова, В. Балицького. І як результат цієї роботи – постанова ЦК КП(б) У "Про економічну, культурну, радянську та партійну роботу в німецьких селах України", яка передбачала "вилучення" від "ворожих елементів" радянські органи і культурно-освітні заклади. І весь трагізм полягав у тому, що практично всі німці підпали під це звинувачення.

Були сфабриковані численні справи "шпигунів" та "шпигунсько-диверсійних" організацій. Після лютнево-березневого пленуму ЦК ВКП(б) (1937 р.) репресії починають поширюватися на духовенство, вчителів, лікарів, працівників культурно-освітніх закладів. За три літні місяці 1937 р. було "викрито" майже стільки ж "шпигунських організацій", скільки за попередні чотири роки. Варто наголосити, що процеси, які відбувалися у сфері освіти та культури, відповідали характеру соціалістичної реконструкції. Так, в резолюції Другої Всеукраїнської наради з питань роботи серед національних меншин, головним завданням культурного будівництва була "боротьба з буржуазно-націоналістичними проявами" і створення "пролетарської культури", тобто культури без національних особливостей. У 1938 р. в Україні відбувся Всесоюзний огляд культурно – освітніх закладів союзних і автономних республік та областей, який мав виявити "ідеологічну наповненість культурних організацій та допомогти їм перетворити культурно-освітню діяльність у справжнє знаряддя у боротьбі за генеральну лінію ВКП(б). Рішенням комісії (1934 р.) по перевірці кадрів німецьких шкіл негайному звільненню як "класово ворожі елементи", підлягали 29 учителів Пулинського району Київської області [4, с. 236].

Перевірялись німецькі середні та вищі навчальні заклади. Сигналом до закриття ряду технікумів була постанова ЦК КП(б) У "Про засмічення класово-ворожими елементами Хортицького німецького машинобудівничого технікуму". Звинувативши викладацький склад у проведенні "фашистської пропаганди", навчальний заклад

був закритий. Така ж доля спіткала Одеський німецький технікум механізації і сільського господарства (1935 р.). Найкращих студентів було переведено до аналогічного українського технікуму, утворивши спеціальну німецьку групу. Перевірки торкнулися Одеського німецького педагогічного інституту. Оскільки педінститут мав велике значення у справі підготовки педагогічних кадрів для німецьких шкіл України, ЦК КП(б) У вирішив зміцнити викладацький колектив керівними партійними кадрами з метою "остаточно ліквідувати наслідки шкідництва та налагодження партійно-масової роботи в інституті" [4, с. 238-239]. В республіці запроваджувалися єдині принципи організації освіти, уніфіковувалися навчальні програми та підручники, визначалися однакові для всіх регіонів форми культурно-освітньої роботи [3, с. 104-105]. Розвиток національних культур відбувався у руслі інтеграції, і будь-які прояви їх самобутності, поза рамками "радянської" культури, засуджувалися владою як негативні явища.

Протягом 1935 – 1937 рр. були ліквідовані німецькі відділення в Одеській обласній комуністичній сільськогосподарській школі, Одеському медичному інституті, Дніпропетровській театральній школі, Хортицькому машинобудівельному технікумі.

У травні 1936 р. Секретаріат ЦК КП(б) У розглянув питання про перегляд підручників німецькою мовою і склад викладачів навчальних закладів. У зв'язку з цим було прийнято рішення про перегляд усіх підручників, виданих німецькою мовою для середніх шкіл, технікумів та вищої школи.

Згідно з довідкою наркомату освіти України від березня 1938 р. "Про національні школи в Україні", наголошувалося, що серед 1 тис 530 національних шкіл діють ворожі елементи, здійснюється антирадянський вплив на дітей [5, с. 252]. 10 квітня 1938 р. була прийнята постанова ЦК КП(б) У "Про реорганізацію національних шкіл в Україні", в якій констатувалося про вплив "троцькісько-бухаринського блоку" на шкільну освіту та виховання молоді. Виходячи з такого стану справ у розвитку шкільної освіти, було прийняте рішення про шкідливість існування національних шкіл та необхідність їх реорганізувати в радянські школи звичайного типу, ліквідацію національних відділень при звичайних школах. Так, Одеський німецький педагогічний інститут був реорганізований в інститут іноземних мов. 20 квітня 1938 р. була прийнята постанова Раднаркомом УРСР і ЦК КП(б) У "Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України", яка зобов'язувала освітні установи переглянути програми з російської мови неросійських шкіл України та ввести викладання російської мови як предмета вивчення в політосвітніх школах". В резолюції XIV з'їзду КП(б) У підкреслювалося, що в Україні збудовано 5 тис 653 нових шкіл. У 21 тис 656 школах навчалось понад 5 млн дітей, в 117 вузах – 110 тис студентів. З'їзд звернувся до освітян України з пропозицією проводити нещадну боротьбу з "ворогами народу" у сфері культури та освіти [5, с. 259]. Таким чином, існуючі навчальні заклади національних меншин кваліфікувалися як "насадження особливих національних шкіл-вогнищ "буржуазно-націоналістичного впливу" на дітей. Функціонування цих шкіл, інших учбових закладів визначалося "недоцільним і шкідливим". Реорганізація була проведена упродовж п'яти місяців і завдала великої шкоди навчанню та вихованню дітей, всій системі освіти. В червні 1938 р. Рада Народних Комісарів УРСР провела відповідну реорганізацію і 369 німецьких початкових шкіл, в яких навчалось 16 тис 717 учнів: 146 неповних середніх (3 тис 752), 28 середніх шкіл (10 тис 364) припинили своє існування.

Отже, в 20-х роках відбувався досить активний національно-культурний розвиток німців. Була створена система національних шкіл, професійно-технічних та педагогічних закладів. Негативним фактором було недостатнє фінансування системи освіти, незадовільний стан навчальних закладів. У сфері культури функціонували сільбуди, бібліотеки, театри, видавалася національна література з іншого боку, через залучення німецького населення до освіти та культури, радянська влада намагалася змінити світогляд німців-колоністів. З 30-х рр. ХХ ст. почали закриватися німецькі навчальні заклади, установи культури, видавничі органи, як осередки контрреволюції. Репресіям піддавалися діячі науки, культури та церкви. Національно-культурне життя німців-колоністів підлягало реорганізації, а згодом і ліквідації.

1. Букач М. Национальные меньшинства и политика советского правительства Украины в 1921-1925 гг. – Одесса, 1999. 2. Буценко А. Советское строительство и нацменьшинства на Украине. – Харьков, 1926. 3. Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – поч. ХХІ ст.). – К. 2004. 4. Кулинич І. М., Кривець Н.В. Нариси з історії німецьких колоністів в Україні.-К.,1995. 5. Національні процеси в Україні Історія і сучасність. Документи і матеріали. Ч.2. – К., 1997. 6. Панчук М. Німецька меншина в контексті політики коренізації // Діалог. – 2000. – № 1. – С.119-121. 7. Плесская Э.Г. Немецкая национальная школа в 1920–1921 гг. – Одесса., 2003. 8. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001. 9. Солодова В.В. Одесский немецкий рабоче – колхозный театр: истоки и становление // Немцы Одессы и Одесского региона.-Одесса, 2003. – С. 306-318. 10. ЦДАВОВ Ф. 166 оп.2 спр.621, арк.1-2. 11. ЦДАВОВ Ф.166 оп 1 спр. 947, арк. 62. 12. ЦДАВОВ Ф. 166 оп. 1 спр. 693, арк.112. 13. ЦДАВОВ Ф.1 оп. 2 спр. 1148, арк. 261-263. 14. ЦДАВОВ Ф.413 оп 1 спр. 367, арк. 10, 11. 15. ЦДАВОВ Ф.413 оп. 1 спр. 368, арк. 20. 16. ЦДАВОВ Ф.413 оп. 1 спр. 369, арк. 42, 41, 43, 53, 36, 64. 17. ЦДАВОВ Ф.5 оп. 1 спр.2190, арк.28,119,84, 82. 18. ЦДАВОВ Ф. 166 оп. 2 спр. 617, арк 2.

Надійшла до редколегії 27.01.10

О. Костючок, асп.

СТВОРЕННЯ І СТРУКТУРНА ПОБУДОВА КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ УПРАВИ ЗА ЧАСІВ НІМЕЦЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

У статті розглядаються процеси створення і структурної побудови українського органу місцевого самоврядування у місті Києві за часів німецької військової адміністрації.

Processes of creation and organization of local ukrainian selfgovernment body in Kyiv during governing of german military administration are analyzed at the article.

Дослідження проблематики створення і побудови органів місцевого самоуправління за часів німецької окупації сьогодні викликає значний інтерес науковців. Тема місцевого самоврядування, в період гітлерівської окупації є доволі дискусійною. В середовищі вітчизняних і зарубіжних істориків точаться дискусії стосовно того наскільки взагалі можна вважати місцеві органи влади самоврядними тощо. У запропонованій статті головний акцент робиться на проблемі появи та розбудови Київської міської управи в період функціонування в Києві німецької військової адміністрації у вересні-жовтні 1941 р. В історіографії, зазначена тема, на жаль, не знайшла детального висвітлення. Окремі аспекти досліджувалися такими дослідниками як І. Верба, Л. Винар, Т. Заболотна, О. Кучерук. Проте, загалом, ця сторінка історії міста Києва залишається малодослідженою. Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 19 вересня по кінець жовтня 1941 р. і пов'язані з часами функціонування на території міста Києва німецької військової адміністрації.

В історіографії не існує єдиної точки зору з приводу дати заснування Київської міської управи (далі – КМУ). Головною причиною наявності різних думок є розбіжності в джерелах, які безпосередньо стосуються цієї проблеми. Сучасники подій не могли дати одностайної відповіді на це запитання. В їхніх мемуарах знаходяться різні версії. Зокрема М. Величківський констатував створення КМУ під 20 вересня [3, с.45]. Сотник С. Сулятицький – на 3-4 день після захоплення німцями Києва (22-23 вересня) [22, с. 190].

Українські історики І. Верба [1, с.247] та Т. Заболотна [6, с.770] вважають більш ймовірною датою ту, яку було вказано в споминах одного з засновників Управи С.Сулятицького – 22-23 вересня. Для І. Верби, підтвердженням цього факту є документи, які виходили від тимчасової міської адміністрації до 22 вересня за підписом Павловського в газеті "Українське слово" [1, с.247]. Т. Заболотна, лише вказувала що перші документи Управи датовані 23 вересня без посилання на джерела цієї інформації [6, с. 770]. Зенон Городиский стверджував, що КМУ створено 20 вересня [4, с.272]. Л. Винар вказував дату обрання першого голови Київ-

ської міської управи українськими колами 21 вересня [14, с.31]. О. Кучерук дотримується думки про створення Управи зі скликанням зборів 21 вересня [8]. Натомість Джон Армстронг, спираючися на інтерв'ю безпосередніх учасників подій, лише зауважував момент обрання міського голови не раніше 2-3 дня після взяття Києва [23, р.102].

Зважаючи на велику кількість версій, спробуємо детально реконструювати процес заснування КМУ, який дозволить нам наблизитися до встановлення історичної істини.

Процес створення КМУ знайшов широке відображення в радянських та українських емігрантських документах і матеріалах. З цього документального масиву виокремлюється дві діаметрально протилежні версії: українська емігрантська та радянська. Кожна зі згаданих версій має право на власне існування й повинна бути розглянута з позицій об'єктивності.

Розпочнемо з огляду української емігрантської версії заснування КМУ. Розглядаючи проблему, варто наголосити, що створення Управи не було якимось винятковим явищем. На місцях, під час руху похідних груп ОУН(м) на схід, за їхньою ініціативою, на звільнених від більшовиків територіях, у селах та містах, створювалися органи місцевого самоуправління, що мали за мету "ставити німців перед доконаними фактами" як зауважував доволі прихильний до українців капітан німецької військової розвідки(абверу) Ганс Кох [4, с.275]. Створення КМУ проводилося за відпрацьованим сценарієм. Члени похідної групи проводили зондаж місцевого населення та виявляли згодних брати участь у створенні місцевого органу самоуправління. Створення органів самоуправління не мало б успіху в разі відсутності місцевих людей, які виявили б бажання працювати в них. У Києві, на цю пропозицію членів похідної групи ОУН(м), відгукнулися, насамперед, вчителі середніх шкіл. Вони становили найбільшу частину осіб, що зібралися для обговорення важливих місцевих справ, в тому числі і питання створення місцевого органу самоуправління. 19 вересня 1941 р. відбулося зібрання за участю 11 людей – місцевих жителів (переважно учителів) та 3 членів ОУН(м). Саме на цьому зібранні прийнято рішення розпочати створення КМУ. Тут же, переважна більшість